

Tundliku pärandi ümbertõestamine Maarjamäe memoriaali uurimuse näitel

2019. a kaitsesin magistritöö „Maarjamäe memoriaali tähenduste väljad – teisest maailmasõjast kommunismi-ohvrite memoriaali rajamiseni (1940–2018). Meediatekstide ja arhiivimaterjalide sisuanalüüs“*. Uurisin, kuidas ideoloogilistel põhjustel tundeid tekitavat, kuid kunstiliselt kõrgetasemelist ehituspärandit teadlikult ja kommunikatsiooni kaudu ümber mõtestada. Magistritöö hinnati üliõpilaste teadustööde riiklikul konkursil ühiskonnateaduste ja kultuuri valdkonnas I preemia vääriliseks ning Tallinna Linnavalitsus ja Riigi Kinnisvara AS andsid töö kirjutamiseks stipendiumi, tunnistades sellega teema aktuaalsust.

AJA LUGU JA LÄHIAJALOO TUNDLIKUD TEEMAD

Inimesele on oluline mõtestada oma olemasolu ja anda tähendus(likkus) asjadele enda ümber. Meie aja lugu on pikk ja keeruline. Selle loo jäljed on igapäevaselt linnaruumis näha: ehitatud keskkond moodustab mäluasutiku, kus füüsiliste objektidega seostuvad seal toimunud tegevused või konkreetne aeg. Lihtne on väärtustada pika ajalooga pärandit, sest toonased võimuvahekorrad on nüüdisaja inimestele kauged või romantiseeritud.

Seevastu lähiajaloo seotud hooneid ja võimsuhteid mäletatakse isikliku või lähedaste (vanemate ja vanavanemate) vahetu kogemuse kaudu. See pärand võib olla nii talumatult tavapärase kui ka taaslustada traagilisi mälestusi. Lühike ajaline distants ja vahetud mälestused teevad lähiajaloo uurimise tundlikuks teemaks, mida on raske vaadata üksnes arhitektuuriajalooliselt.

Lisaks peavad tänapäevased kasutajad olema esimesed, kes otsustavad, millist osa nõukogudeaegsest ehitatud keskkonnast säilitada. Suur osa sellest on juba lammutatud või tundmatuseni ümber ehitatud. Olla esimene nõuab aga julgust otsa vaadata oma keerukale ajaloolle ja seda aktsepteerida. Meil on olnud julgust ehitada Eesti Rahva Muuseumi hoone nõukogudeaegse militaarlennuvälja stardiraja pikendusele. Nõukogude aja pärandi teadlik uurimine sai alguse Sakala kultuuri-

1. Memoriaal linnulennult. Foto Martin Siplane

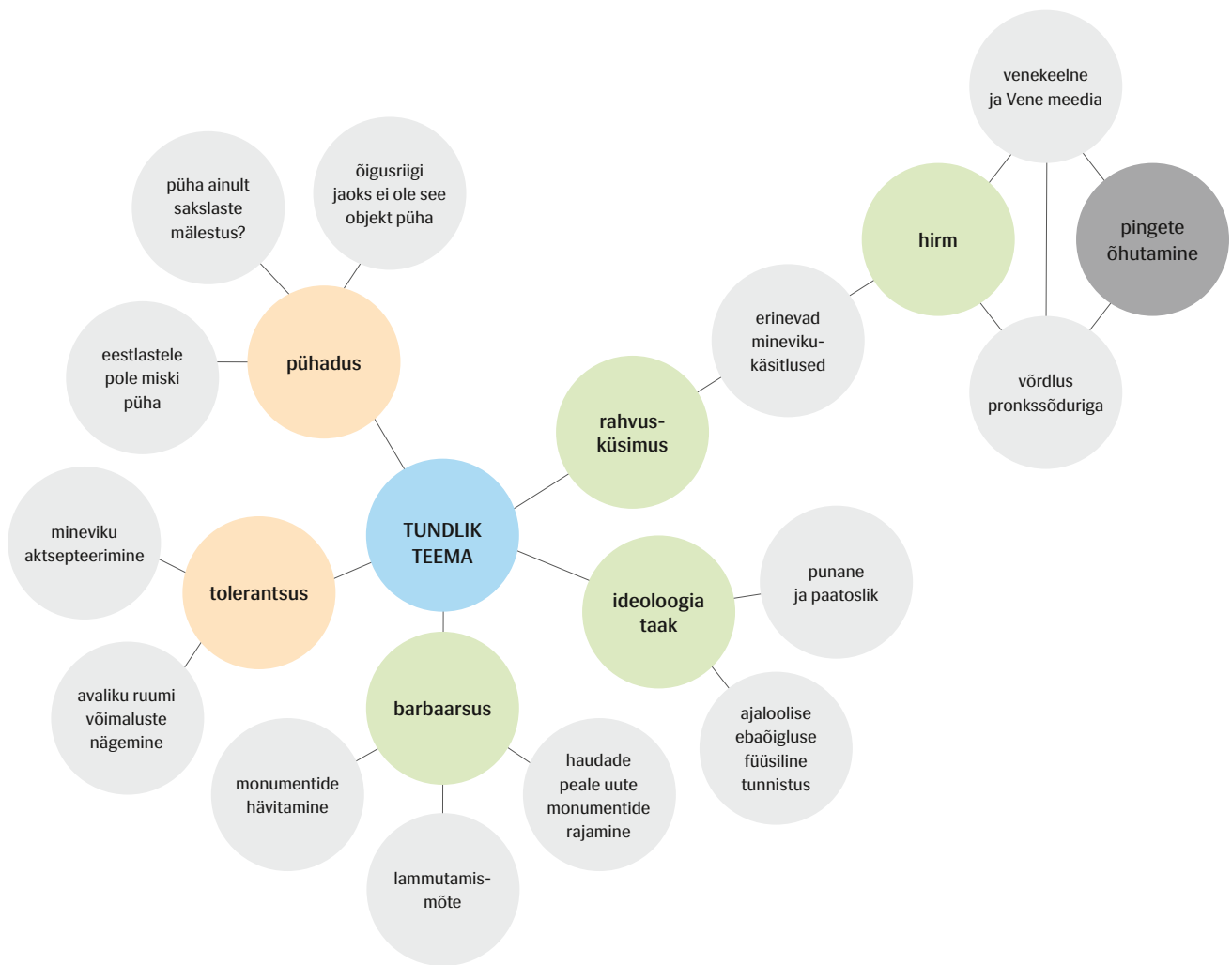
keskuse lammutamisest ja sellest tõukunud reaktsioonidest. Praegu on käsil Raadi lennuvälja, Säärenina piirivalvetorni ja Maantee tuumaraketihoidla mälestiseks tunnustamine. 2020. aasta jaanuaris võeti kaitse alla endise ENSV Ministrite Nõukogu Valgeranna puhkekompleksi, seda protsessi kajastati kohalikus ajalehes kui „kaklust kommunismikantsi ümber“. Traumad on nähtavad ja objektide ümbertõestamine on õrn teema.

TUNDLIKU LÄHIAJALOO OBJEKTI UURIMISE MUDEL

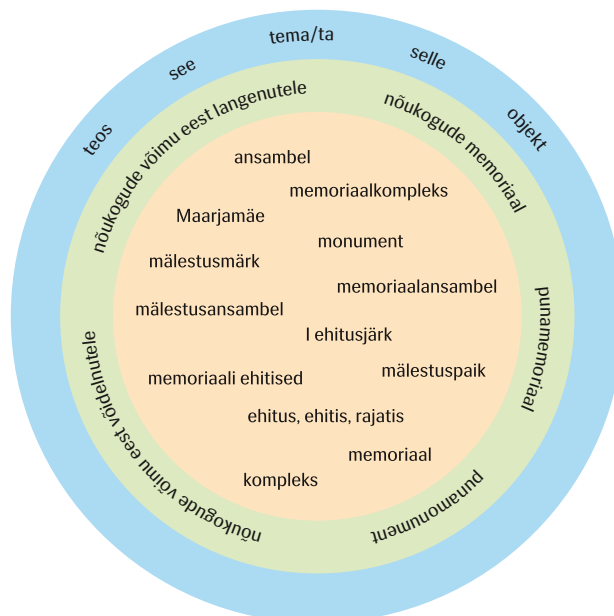
Tundliku pärandiobjekti uurimisele ja tähendus(likkus)e ümbertõestamisele võiks minu magistritöö näitel läheneda järgmist mudelit kasutades.

1. SÄMM: faktide ja konteksti põhjalik uurimine ning ajatelje konstrueerimine

Uuritavat tuleb teada ja tunda läbi ja lõhki. Nii tuleb välja selgitada ja esile tuua, miks uuritav objekt on sellisena loodud ning millised on olnud ümbritseva ja

2. „Tundliku teema“ mõttekaart uuritavates 2018. aasta meediatekstides. Selgelt endub teemadest rahvusküsimus ja sellest lähtuv hirm, mida toidab võrdlus Tõnismäe monumendi kriisi ja võimaliku propagandasõjaga

3. Joonisel on näha mitmele ajastule omane nimetamise ühisosa kirjeldava üldmõistena (keskel), ideoloogilise tähistaja (vahepealne ring) ja neutraalse tähistajana (väline ring). Kõige enam esineb kohapõhist nimetamist (Maarjamäe) ja kunstiteose liiginime mugandusi (*memoriaalansambel, memoriaal, ansambel, kompleks*). Ideoloogilised tähistajad esinevad peamiselt ametliku nimetuse mainimisena ning ajalise määratlusena (*nõukogude, punane*)

1945

Saksa kangelaskalmistu likvideerimine, „Spartaki“ ja „Avtroili“ taasrajamine

1964–1965

memoriaali arhitektuurikonkursid

1940

punaväelaste kalmistu, „Spartaki“ ja „Avtroili“ mälestusmärgi rajamine

1960

Jäätetke obeliski rajamine

1975

memoriaali I etapi valmimine

1941–1944

Saksa kangelaskalmistu rajamine

1957

J. Nikonovi hauatähise rajamine

1967

memoriaali nurgakivi panek

II maailmasõda 1939–1945

Eesti NSV 1944–1991

1941, 1949 küüditamised

artiklid 1966–1969

artiklid 1974–1978

1940–1941

Nõukogude okupatsioon

1941–1944

Saksa okupatsioon

1944–1950ndad

arreteerimised, mahalaskmised

1970ndate lõpp – 1985

uus stagnatsioon ja venestamislaine

võimul Stalin (1929–1953)

võimul Hruštšov (1953–1964)

arhitektuuris valdav tüüpprojekteerimine

1940

1943

1946

1949

1952

1955

1958

1961

1964

1967

1970

1973

1976

1979

4. Maarjamäele rajatud ja siit eemaldatud mäluobjektid on ajajoonel koos riigikorra ja konteksti muutustega. Ajajoon aitab mõista Maarjamäe mälumaastiku kujunemist ning seoseid memoriaali tähenduste muutmise ja ühiskonnas toimunu vahel.

ajalise konteksti muutused, mis mõjutavad objekti praegust mõtestamist. Kogutud teave tasub paigutada ajateljele, et muuta uuritav ajas ja ruumis mõistetavaks. See aitab välja selgitada, millised perioodid on olnud tähenduslikud.

Maarjamäe uurimuse puhul oli lisaks oluline välja selgitada, mis (ja mis põhjustel) jäi ehitamata, millised mäluobjektid on nüüdseks alalt teisaldatud ning milliste rituaalide ja legendidega võimu Maarjamäel loomulikus-tati ja mütologiseeriti.

2. SAMM: valiku tegemine tähendusliku perioodi meediatekstidest

Sotsiaalkonstruktivistliku arusaama kohaselt on tegelik- kus see, mida meedia tegelikkusena kujutab. Nii annavad ajaleheartiklid tänuväärse võimaluse analüüsida, kuidas on uuritavale objektile tähendusi antud ja kuidas need on ajas muutunud. Kui tegemist on kohaliku tähtsusega ehi- tiseiga, millest on meedias vähe kirjutatud, võib küsitleda kohalikke elanikke ja analüüsida nende vastuseid.

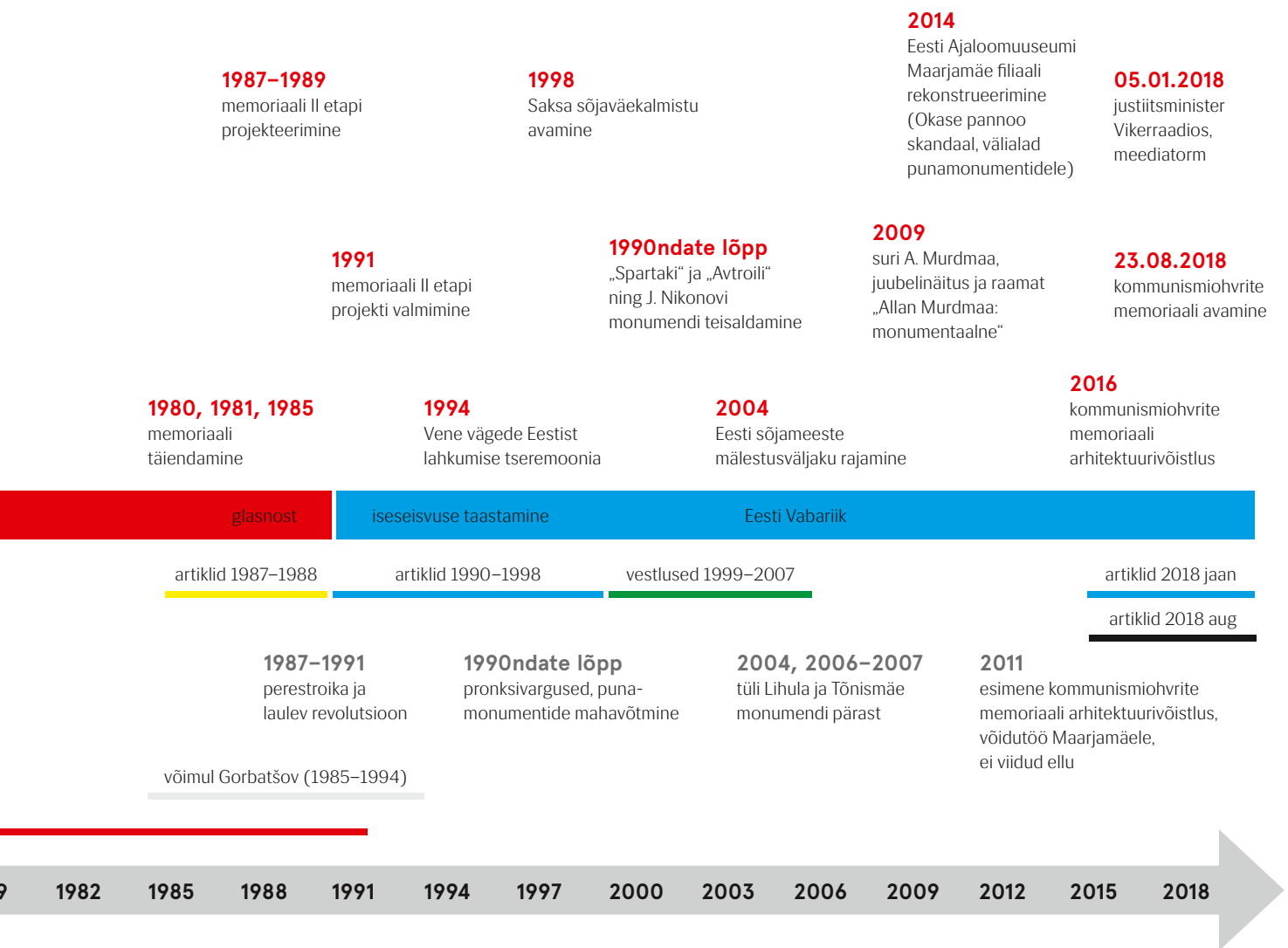
3. SAMM: meediatekstides eenduvate teemade märkamine, rühmitamine ja analüüs

Valitud tekste tuleb kvalitatiivse sisuanalüüsi käigus mitu korda lugeda, märgistades ära olulised või korduvad tekstiosad, märksõnad või tekstimustrid. Seejärel saab sarnased koondada rühmadesse (kategoriatesse) ja need omakorda üldisemateks teemadeks. Esile kerkivad kategooriad ja teemad aitavad mõista, kas uuritava objek- tiga üldse seondub (ideoloogiliselt) tundlikke teemasid ja kuidas need väljenduvad. Samuti toob analüüs esile, millised on võtmeteemad, millele saab tugineda objekti ümbermõtestamisel.

Maarjamäe puhul näitas analüüs, et teemad muutusid lineaarselt, ühiskonnakorra muutudes. Selgelt joonistusid välja teemad, mis olid esindatud peaaegu kõigil uuritud ajajärkudel. Need ongi memoriaali õrnad teemad ja võtmeteemad, millele saab edaspidi tugineda: esteetika ja uus algus.

4. SAMM: nimetamiste uurimine

Eelnevale lisaks (ka tulemuste kontrolliks) või alternatiiv- vina tasub analüüsida, kuidas uuritavat objekti on eri

ajal nimetatud. Nimetamisega antakse kohale identiteet. Nii saab tulemusi analüüsid aru, kas ja kuidas on uuritav objekt tundlik ning millised on nimetamise tähendusvarjundid.

Maarjamäe memoriaali puhul näitas nimetuse uurimine, et kõige enam on eri aegadel kasutatud nimetusi, mis on kohapõhised (Maarjamäe) ja tulenevad liigi üldnimetusest *memoriaalansambel*. Pärast Eesti iseseisvuse taastamist lisandusid osundavad viited *vana, lagunev, nõukogude, punane* ja *Murdmaa memoriaal*. Siiski ei esinenud läbini negatiivseid tähendusvarjundeid. Võrdluseks on pronksõduri diskursuses selgelt jälgitav nimetuse seotus nii ideoloogiaga (*Tallinna vabastajate monument* (ametlik nimetus) → (Tõnismäe) *pronksõdur* → *Aljoša*) kui ka võimuga (*soldat, punaarmee, pronksmees, pronksõdur, sõdur, okupatsioonialtar, reliikvia, puuslik*).

TUNDLIKU OBJEKTI ÜBERMÕTESTAMINE KUI NURJATU PROBLEEM

Ideoloogiliselt tundlike objektide ümbermõtestamine on nurjatu probleem: täpselt defineerimata ja ebaselge probleem, mille käsitlemise tingimused muutuvad

peidevalt. Selliseid probleeme ei ole võimalik lihtsal viisil lahendada, neid võib ainult leevendada. Leevendust võib pakkuda uue põlvkonna pealekasvamine, sest neil puudub otsene side võimuga, mille ülistamiseks objekt rajati, ning mälestused rituaalidest, mille kaudu ideoloogiat ühiskonnas loomulikustati.

Unustada ei tohi praegusi poliitilisi olusid, kus lääne maailmas leviv radikaalsus, rahvuslus ja populism võib muuta sellised tähendused laetud mälumaastikud kiirelt poliitilise näitemängu lavaks ja konflikti koldeks oma huvide väljamängimisel. Nii juhtus Lihula ja Tõnismäe monumendiga seotud tüldes.

Kui tegeleda lähiajaloo pärandi ümbermõtestamisega teadlikult, kommunikatsiooni kaudu, on võimalus kõnetada asjaosalisi viisil, mis toob senisest enam nähtavaks uuritava objekti ajaloo- ja kunstiväärtuse. Saame leida lähiajaloo pärandile väerika koha meie mälumaastikel ja sidususe ühiskonnas, kui muudame ajaloole esitatavaid küsimusi.

* Tööga saab lähemalt tutvuda veebilehel <http://bit.ly/35j5ufR>.